

percepcija društvenog položaja i "zanimanja" poljoprivrednika

mirko martić

zagreb, jugoslavija

U ovom radu autor izlaže neke od rezultata istraživanja što ih je sistematski provodio među poljoprivrednicima u četiri reprezentativno izabrana seoska naselja u Hrvatskoj a u razdoblju od dvadesetak godina. Istraživanje je bilo usmjereno prema stavovima i mišljenjima seljaka-poljoprivrednika i crtama njegove ličnosti koje obilježavaju prijelaz od tipa tradicionalnog seljaka prema tipu suvremenog poljoprivrednika.

Ispitivanje stavova seljaka prema zemlji pokazuje porast odgovora koji upućuju na prisutnost tradicionalnih vrijednosti (emocionalna vezanost za zemlju), a smanjenje odgovora koji upućuju na racionalan, ekonomski odnos prema zemlji.

Ispitanici nepovoljno ocjenjuju društveni položaj radnika i seljaka i svrstavaju ih u društvene grupe s najnepovoljnijim položajem u našem društvu. Tu se očituje negativna tendencija kod grupe običnih radnika u odnosu na poljoprivrednike. Percepcija društvenog statusa poljoprivrednika u tijesnoj je vezi s profesionalnom budućnošću njihovih potomaka, pa rezultati istraživanja pokazuju neočekivano nisku zastupljenost radničkih i poljoprivredničkih zanimanja koje ispitanici preferiraju svojim sinovima i kćerima.

Autor na kraju ističe da je doživljaj promjena snažan u svijesti današnje generacije poljoprivrednika. Ispitanici čije su izjave o izvršenim promjenama negativne i pesimističke ni u skorjoj budućnosti ne vide bolju perspektivu.

primljeno prosinca 1988.

—→ U ovom prilogu prikazano je nekoliko fragmentarnih nalaza iz ukupnog fonda rezultata ispitivanja koja su, u razdoblju dvaju proteklih desetljeća, bila sistematski provedena među poljoprivrednicima u četiri reprezentativno izabrana seoska naselja u Hrvatskoj.

U pogledu osnovnog cilja i tematskih okvira tih ispitivanja, u središtu pažnje našli su se stavovi, mišljenja i očekivanja poljoprivrednika, njihove težnje i vrijednosne orijentacije, a u odnosu na različite socijalne predmete i situacije iz neposredne i šire društvene okoline.

Pored sadržaja naznačenih u naslovu ovog priloga, planom istraživanja bila su obuhvaćena i druga pitanja, kako bi se postigla što cjelovitija slika promatrane

populacije poljoprivrednika — domaćina i porodičnog gospodarstva: stavovi i očekivanja u odnosu na prilike unutar obiteljske grupe, gospodarstva i lokalne zajednice, kao i na planu globalnih društvenih kretanja; stupanj informiranosti i političke participacije; usvojeni sistem vrijednosti, ideološke opcije, religijska opredjeljenja i drugo.

Ovakva naglašena usmjerenost istraživanja prema stavovima i mišljenjima, tj. sadržajima iz reda psiholoških činilaca, pa dakle i prema ličnosti seljaka-poljoprivrednika, proizašla je iz spoznaje da većina ekonomskih studija s područja agrara potpuno ispušta iz vida nesporan utjecaj brojnih "izvanekonomskih" činilaca na proizvodnju u seljačkim gospodarstvima (različiti motivi, želje i ljudske potrebe, čiji su izvori antropološke prirode), a koje je teško objasniti s pomoću aksioma o "homo oeconomicusu" i o "racionalnom ekonomskom ponašanju".

Cijela zamisao bila je potaknuta željom da se pokušaju utvrditi neke karakteristične crte, koje obilježavaju ličnost i oblike ponašanja današnjeg seljaka — te kontroverzne, i u mnogom pogledu neuhvatljive i ambivalentne figure u društvu ubrzanih promjena. Na prijelazu od tipa tradicionalnog seljaka prema tipu suvremenog poljoprivrednika, ta će figura, kao realan društveni oblik, još dugo vremena ostati da perzistira, zahvaljujući postepenosti promjena, kao i činjenici da one ne teku u jednom smjeru.

odnos prema zemlji

U tradicionalnim seljačkim društvima zemlja je oduvijek predstavljala jedinstveno i izuzetno dobro, bez ekvivalenta. Sve agrarne civilizacije pripisivale su joj najvišu vrijednost, a posjedovanje zemlje, nasljeđivanjem od oca na sina, našlo je svoj izraz u stoljećima oblikovanoj psihologiji seljaka: zemlju treba čuvati i održavati, a ne prometati je i otuđivati, jer jedino ona omogućuje život seljačke obitelji tokom generacija.

"Seljak je duboko uvjeren da je njegovo polje jedinstveno, budući da ga jedino on poznaje, voli i posjeduje. Poznavanje, ljubav i posjedovanje nerazdruživi su. Čak kad se ponaša na racionalan i ekonomski način prema zemlji-kapitalu, on podjednako sadržava difuzna i duboka čuvstva prema zemljištu kojeg on intimno poistovjećuje s obitelji i sa svojim zanatom, pa dakle i sa samim sobom. Može se zamisliti da su ova čuvstva velikim dijelom proizvod jedne historijske situacije na putu isčezavanja, na kojem će još neko vrijeme ostati da žive. Ona su uostalom već oborena ideologijom što je nova generacija poljoprivrednika već kuje. Mladi žele da obrađivači budu oslobođeni vlasništva zemlje, te da poljoprivrednici i javne vlasti zemlju uzimaju jedino kao faktor proizvodnje."¹⁾

Ovih nekoliko zanimljivih opservacija iz pera poznatog istraživača seljačkih društava namjerno smo zabilježili zbog toga, što smo, u okvirima naših ispitivanja, neke od gornjih tvrdnji pokušali verificirati.

Zanimalo nas je, naime, koliko je ovaj "sentimentalni aspekt" odnosa seljaka prema zemlji prisutan među dosadašnjim poljoprivrednicima, s obzirom na bitno izmijenjene opće socijalne, pravno-političke i ekonomske pretpostavke, koje determiniraju položaj seljačkog gospodarstva u našem poslijeratnom razvitku.

1) Henri Mendras: La Fin des Paysans, Paris: Futuribles: 1967. str. 68.

Nekoliko pojedinačnih nalaza koji se dalje navode mogu da posluže kao gruba, polazna orijentacija za jedan produbljeniji pristup ovoj zanimljivoj temi, koja do sada nije bila predmetom socioloških i srodnih ispitivanja u nas.

Kao jedan od indikatora općeg stava starješina gospodarstva prema obiteljskom posjedu poslužili su njihovi odgovori u vezi s prihvaćanjem ili odbijanjem mogućnosti da svoju zemlju prodaju. U tri ponovljena ispitivanja u dvadesetgodišnjem razdoblju (1968—1988) ispitanicima je postavljeno pitanje: "Ako bi vam danas netko ponudio povoljnu cijenu za vašu zemlju, biste li se odlučili da je prodate?" a niže navedeni podaci odnose se na distribucije dobivenih odgovora, koji nas upućuju na dva osnovna zaključka: 1) da je skupina ispitanika s negativno izraženim stavom naspram prodaji vlastite zemlje izrazito brojnija u odnosu na drugu skupinu, i to u sva tri vremenska presjeka (od 1,6 do 5 puta!), i 2) da je njihova zastupljenost na kraju ispitivanog razdoblja značajno porasla.

Tablica 1
Biste li se odlučili da prodate zemlju?

Naziv naselja i vrijeme ispitivanja	Modaliteti odgovora		Total
	"Da"	"Ne"	
— U %			
Babin Potok:			
Prvo ispitivanje	49,0	51,0	100,0
Drugo ispitivanje	28,9	71,1	100,0
Treće ispitivanje	20,0	80,0	100,0
Filip Jakov:			
Prvo ispitivanje	15,0	85,0	100,0
Drugo ispitivanje	11,8	88,2	100,0
Treće ispitivanje	3,7	96,3	100,0
Kučan:			
Prvo ispitivanje	29,7	70,3	100,0
Drugo ispitivanje	58,7	41,3	100,0
Treće ispitivanje	22,7	77,3	100,0
Vođinci:			
Prvo ispitivanje	13,6	86,4	100,0
Drugo ispitivanje	29,7	70,3	100,0
Total:			
Prvo ispitivanje	25,2	74,8	100,0
Drugo ispitivanje	38,3	61,7	100,0
Treće ispitivanje	16,8	83,2	100,0

Specifikacija ovoga globalnog opisa prema obilježju "naselja" potvrđuje gornje zaključke i pruža realniji uvid u konfiguraciju dobivenih odgovora, s karakterističnim odstupanjima od jedne do druge seoske sredine. Pored utvrđenih razlika koje postoje među ispitanicima različitih naselja, podjednako privlače pažnju i odstupanja unutar istog naselja, tj. varijacije odgovora dobivenih u različitim vremenskim presjecima. Daljnje analize trebalo bi da pokažu koliko su oba vida navedenih odstupanja proizvod i izraz "lokalnih prilika" (tj. nekih osobitih karakteristika ispitivanih lokalnih zajednica, kao i razlika u pogledu njihove geneze, utjecaja tradicije, agararnog "nasljeđa" i sl.), a koliko ih treba pripisati djelovanju "egzogenih" faktora (globalni društveni procesi i promjene) čiji se difuzni utjecaji na svojevrsan način "prelamaju" kroz okvire svake od ispitivanih seoskih sredina.

Obrazloženja, koja ispitanici pobliže navode u prilog iskazanim stavovima, pružaju mogućnost dubljeg uvida u stvarne razloge, odnosno motive i vrijednos-

ne orijentacije, koji stoje u pozadini njihovih odgovora. Spremnost da prodaju zemlju, ispitanici iz ove skupine obrazlažu slijedećim razlozima:

- a) odgovori tipa: odseliti; preseliti se u grad; potražiti posao; potražiti nešto bolje; živjeti bolje... (25,4% — 20,5% — 12,1%);
- b) odgovori tipa: ne može više obrađivati zemlju zbog starosti, bolesti i sl.; nema radne snage; slaba zemlja; veliki porez... (20,4% — 57,8% — 69,7%);
- c) odgovori tipa: osigurati djeci budućnost; omogućiti djeci školovanje; otići k djeci... (14,7% — 3,6% — 0,0%);
- d) ostali odgovori i slučajevi b.o. ... (36,0% — 19,3% — 18,2%).

Već i letimičan uvid u gornje nalaze upućuje na dominantnu tendenciju: nepostojanje stanovitih osnovnih uvjeta za rad na zemlji i vođenje vlastitog gospodarstva pokazuje se, naime, kao najučestaliji motivacijski faktor u iskazivanju spremnosti da se otuđi obiteljski posjed (podskupina b). U vremenskom rasponu provedenih ispitivanja zastupljenost ove podskupine anketiranih osoba u razitom je porastu, uz istovremeni pad zastupljenosti triju preostalih podskupina (a, c, d).

U skupini ispitanika koji odbijaju mogućnost prodaje zemlje (74,8% — 61,7% — 83,2%) dana obrazloženja svrstavaju se, najvećim dijelom, unutar dviju kategorija odgovora:

- a) odgovori tipa: zemlja je jedini, glavni izvor prihoda, odn. uvjeta za život, egzistenciju; od zemlje živi, nema osiguran život; nema drugog zanata, zanimanja; zemlja je dopunski izvor prihoda; nesigurnost posla — zaposlenja; zemlja pruža sigurnost; zemlja se uvijek cijeni — predstavlja kapital — uvijek ima vrijednost ... (58,3 — 42,0 — 39,0% slučajeva)
- b) odgovori koji upućuju na prisutnost tradicionalnih vrijednosti (emocionalna vezanost za zemlju, kontinuitet obiteljskog nasljeđa, budućnost potomaka: "Čovjek zemljoradnik ne smije zemlju prodati, to je u krvi čovjeka ..." "Ne bih prodao zemlju za život svoj, zato jer sam zemljoradnik ... "Za nikakve pare! Od čega bi živjeli moj sin i unuk?" ... "Zemlja mi je srcu prirasla ..." "Zbog očevine, djedovine ..." (22,4 — 38,0 — 45,1 % slučajeva).

(Preostali slučajevi odnose se na iskaze: "nema zemlje", "nema određenog mišljenja", i slične, te na kategoriju "ostalih" odgovora i na slučajeve b.o.).

Promatrani u vremenskoj projekciji, gornji su podaci bez sumnje tentativni, jer pažnju istraživača skreću prema mogućoj evoluciji stavova poljoprivrednika u odnosu na zemlju i njeno posjedovanje. Vidljiva je, naime, tendencija znatnog smanjenja učestalosti slučajeva u podskupini a), uz istovremeni porast frekvencija u podskupini b), u toku promatranog razdoblja, za čije potpunije objašnjenje preostaje da se provedu daljnji analitički zahvati.

U prilog naznačenim tendencijama govore i neki podaci, dobiveni uz pomoć jednog pitanja projektivnog tipa: "Što je najbolje da uradi sa svojim imanjem jedna stara osoba, čija su djeca odselila u grad?"

Premda postavljeno pitanje, u odnosu na prethodno, implicira drukčiji smisao i usmjerenost, odnosno okvir referencije, pa stoga ne dopušta mogućnost direktne usporedbe dviju različitih konfiguracija odgovora, dva su nalaza iz donje tabele sasvim u skladu s prije opisanim tendencijama.

Tablica 2

Što bi bilo najbolje za jednu staru osobu da uradi sasvojim imanjem

— U % —

Kategorija odgovora	Prvo istraživ.	Drugo istraživ.	Treće istraživ.
Dati državi — društvu — zajednici, a ona njemu uzdržavanje — mirovinu	25,2	38,4	31,3
Dati zemlju zadruzi — u zakup, i primati rentu odn. mirovinu	16,4	20,8	19,4
Dati onom tko će ga uzdržavati	20,5	3,2	11,4
Prodati	23,5	17,6	13,7
Ostati na imanju do kraja — ostaviti ga djeci	9,7	15,6	18,0
"Ostali" odgovori, "ne zna" i b.o.	4,6	4,4	6,2

Prvo, procentualna zastupljenost onih starijina gospodarstva, koji bi, u zamišljenim okolnostima, bili spremni prodati svoju zemlju, u neprestanom je padu (23,5 : 17,6 : 13,7). Drugo, zastupljenost ispitanika koji iskazuju spremnost da do kraja života zadrže svoj posjed, odnosno da ga prenesu u nasljeđe na svoje potomke, tokom tri uzastopna ispitivanja u neprestanom je porastu (9,7 : 16,6 : 18,0), što se podudara s naprijed označenim trendom za podskupinu ispitanika čiji su stavovi u vezi prethodnog pitanja izrazito čuvstveno obojeni.

percepcija društvenoga i profesionalnog statusa poljoprivrednika

Podaci koji slijede odnose se na fragmentarne rezultate ispitivanja anketiranih domaćina gospodarstva u vezi s njihovm mišljenjima i predodžbama o socio-profesionalnom položaju današnjeg poljoprivrednika, te obilježjima vlastitog zanimanja i profesionalnoj budućnosti potomaka.

Jedno od pitanja odnosilo se na evaluaciju poljoprivrednog zanimanja u usporedbi sa zanimanjem industrijskog radnika: "Ako se usporedi život i rad jednog poljoprivrednika i jednog tvorničkog radnika, što mislite koje su dobre a koje loše strane ovih dvaju zanimanja?" U navedenoj formulaciji namjerno je odabrano radničko zanimanje, s obzirom na to da je ono na ljestvici profesionalne i socijalne promocije poljoprivrednika njima najbliže i najbolje poznato. Također se vodilo računa o tome da se samom formulacijom pitanja omogućiti željeni uvid u odgovore ispitanika, koji bi omogućio da se utvrde stanovite središnje točke privlačnosti i odbojnosti svakog od ovih zanimanja — kako se oni javljaju u predodžbi i prosuđivanju današnjeg poljoprivrednika.

Ako se, naime, može govoriti o sklonosti pojedinca ili grupe da u položaju drugih najprije zapaža i cijeni one pozitivne strane i prednosti koje njemu samom najviše nedostaju, tada se s razlogom može očekivati da će i reakcije ispitanika, u prosuđivanju "dobrih" i "loših" strana dvaju zanimanja, biti u stanovitom skladu s takvom logikom. Pojednostavljeni prikaz dobivenih odgovora, koji se navodi, potvrđuje opravdanost spomenute pretpostavke.

Radi lakšeg snalaženja u navedenim podacima valja napomenuti da oni predstavljaju sažeti pregled odgovara ispitanika na četiri izdvojena potpitanja otvorenog tipa, koliko ih je u sebi sadržavalo postavljeno pitanje. Gornji sažetak postignut je tako da su konkretni odgovori ispitanika na svako od ta potpitanja svrstani u odgovarajuće kategorije, koje su potom (spajanjem prema srodnosti

Tablica 3

Dobre i loše strane poljoprivrednog i radničkog zanimanja¹⁾

Kategorije odgovora	— U % —			
	Dobre strane radničkog zanimanja	Loše strane poljoprivrednog zanimanja	Loše strane radničkog zanimanja	Dobre strane poljoprivrednog zanimanja
1. Sigurnost životnih uvjeta				
Prvo istraživanje	53,3	52,0	51,7	38,6
Drugo istraživanje	66,8	55,2	28,8	29,6
Treće istraživanje	44,5	45,5	46,5	44,1
2. Radno vrijeme i uvjeti rada				
Prvo istraživanje	29,3	33,9	18,1	28,5
Drugo istraživanje	18,8	22,8	16,0	26,0
Treće istraživanje	32,2	30,3	18,5	21,8

¹⁾ U tablici razliku do 100% čine "ostali odgovori":

sadržaja) sve svedene u okvire dviju nadređenih, obuhvatnijih kategorija: "Sigurnost životnih uvjeta" i "Radno vrijeme i uvjeti rada". Pri "čitanju" gornjih podataka treba imati u vidu da svaka od ovih dviju najopćijih kategorija odgovora nosi "pozitivan" ili "negativan" predznak, već prema tome jesu li u pitanju konkretni iskazi anketiranih o nekoj od "dobrih" ili "loših" strana odnosno zanimanja. U prvom ispitivanju 1968, na primjer, 53,3 posto ispitanika — na pitanje o dobrim stranama zanimanja radnika — navode neku od pozitivnih, poželjnih ili privlačnih činjenica iz reda "sigurnost životnih uvjeta" kao što su odgovori: "Redovita — bolja — sigurna plaća, odnosno zarada", "Redoviti prihodi", "Stalan posao — zaposlenje", "Osiguran život — staž — penzija" i sl.

Kada, međutim, treba da se izjasne o lošim stranama poljoprivrednog zanimanja, gotovo jednaki broj ispitanika (52,0%!) navodi i ovaj put odgovore koji se tiču sigurnosti egzistencije, ali s negativnim predznakom: ... "Rizik zbog loših vremenskih prilika" ... "Nesigurnost plasmata proizvoda" ... "Nije osiguran za starost" ... "Malo zemlje" i sl.

Analogno objašnjenje ostaje važi i **vice versa**, tj. pri usporedbi podataka koji se odnose na "loše" strane radničkog, naspram "dobrih" strana poljoprivrednog zanimanja. Na primjeru odgovora iz kategorije "radno vrijeme i uvjeti", kao pandan izjavama tipa: "Nije vezan za radno vrijeme ..." "Radi kad hoće i ustaje kad hoće ..." "Radi ljeti, a zimi se odmara ..." "Veća sloboda u radu ..." "Zdraviji posao, radi se na otvorenom", i sl. (dobre strane poljoprivrednog zanimanja) stoje izjave tipa: "Utvrđeno radno vrijeme ..." "Mora dolaziti svaki dan na posao ..." "Mora da bude točan ..." "Disciplina ..." "Tjera ga stroj na posao, traka ..." "Naporan, težak rad ..." "Nehigijenski uvjeti", i sl. (loše strane radničkog zanimanja). Prema jednoj dosta plauzibilnoj logici, moguće je, dakle, pretpostavljati da su pri prosuđivanju privlačnih i odbojnih strana ili obilježja neke druge profesije, pogledi ispitanika najčešće usmjereni prema istim onim obilježjima, koja se u vlastitom "zanatu", a na osnovi stečenog iskustva, jednom doživljavaju kao njegova repulsivna, a drugi put kao njegova atraktivna strana ili komponenta. Drugim riječima, odbojnost ili pak privlačnost druge profesije najčešće se doživljaju iz "ugla gledanja" vlastite profesije, tj. sa stanovišta onoga njezina pozitivnog obilježja koje, u danom slučaju, nedostaje toj drugoj profesiji i obratno.

Mišljenja i predodžbe današnje generacije poljoprivrednika o prirodi i obilježjima vlastitog "zanimanja" (u odnosu na radničko) tijesno su povezana s njihovim percepcijama društvenog položaja seljaštva u okvirima globalnog društva, s obzirom na položaj drugih društvenih slojeva i socioprofesionalnih grupacija.

Zamoljeni da iznesu svoja mišljenja o tome koje društvene grupe, odnosno zanimanja imaju danas u nas najpovoljniji društveni položaj, a koje najnepovoljniji, ispitanici su pružili odgovore čiji su nalazi, za sva tri ispitivanja, sažeto prikazani na nivou početnoga (globalnog) opisa situacije.

Podaci pokazuju da među spominjanim socioprofesionalnim grupama s najpovoljnijim društvenim statusom najveća frekvencija slučajeva (u sva tri provedena ispitivanja) otpada na grupaciju "ljudi na visokim — rukovodećim položajima", uključujući ovamo i izričiti modalitet "direktori", koji je u tabeli zasebno iskazan, radi uočavanja nekih zanimljivih vremenskih pomaka u odgovorima. Uzete zajedno, ove dvije kategorije zastupljene su sa 40,9% slučajeva u prvom ispitivanju, odnosno sa 30,4% i 47,3% u dva iduća ispitivanja. Međutim, kada se promatraju izdvojeno, otkriva se značajan porast broja slučajeva u prvoj kategoriji odgovora, uz istovremeni pad u drugoj ("direktori").

Tablica 4

Društvene grupe s najpovoljnijim društvenim položajem

Društvene grupe	— U % —		
	Prvo istraživanje	Drugo istraživanje	Treće istraživanje
Administracija — činovnici	14,1	10,8	11,2
Direktori	21,4	16,5	12,4
Odgovori tipa: ljudi na visokim položajima, rukovodioci, političari, i sl.	19,5	17,5	34,9
Stručnjaci — ljudi s visokom stručnom spremom (liječnici, inženjeri, agronomi, i dr.)	21,8	23,2	10,6
Zanatlike — obrtnici — privatnici	10,4	10,3	11,2
Ostali odgovori	12,7	21,6	19,6
Ukupno	99,9	99,9	99,9
2. Najnepovoljniji društveni položaj:			
Radnici — obični radnici — nekvalificirani radnici	53,9	39,1	66,8
Seljaci — sitni, siromašni seljaci, poljoprivrednici	36,5	52,5	24,9
Ostali odgovori	9,6	8,4	8,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Na drugom su mjestu, prema zastupljenosti u postocima "stručnjaci", s karakterističnom tendencijom negativnog pomaka (21,8 : 23,2 : 10,6). Četvrto mjesto pripada "administraciji", a peto "privatnim zanatlijama" sa zanemarljivim pomacima trenda u oba slučaja.

Zanimljivo je na kraju spomenuti da nije zabilježen niti jedan jedini slučaj u odgovorima anketiranih, koji bi se odnosio na dvije najbrojnije socioprofesionalne kategorije stanovništva: manualne radnike i poljoprivrednike.

Ovaj je podatak, međutim, u punom skladu s predodžbama anketirane populacije o onim socijalnim slojevima koji se — prema njihovoj vlastitoj slici stanja u globalnom društvu — u raspodjeli društvenih položaja nalaze na samom dnu hijerarhijske ljestvice.

Iz prikazanih nalaza vidi se da najnepovoljniju statusnu poziciju, u okvirima globalnog društva, tj. njegove opće strukture i stratifikacije, ispitanici pripisuju upravo sloju manualnih radnika, odnosno seljaka — poljoprivrednika. "Ostali" slučajevi gotovo su zanemarljivi.

Sudeći prema sumarnim distribucijama odgovora u tri uzastopna vremenska presjeka, dalo bi se zaključiti da ispitanici imaju manje nepovoljniju sliku o društvenom položaju seljaštva nego o društvenom položaju radnika. Izuzetak čine podaci iz drugog ispitivanja, gdje zapažamo izrazit porast frekvencije "seljaci", uz istovremeno smanjenje modaliteta odgovora "radnici". Ostavi li se, međutim, po strani ovaj zanimljiv pomak (koji, bez sumnje, traži svoje objašnjenje prije svega u općem društvenom stanju i privrednim kretanjima u tim godinama), posebnu pažnju privlači osnovna tendencija, izražena u amplitudi varijacija odgovora između prvoga i posljednjeg istraživanja (1968—1987): "radnici" — 53,9 : 66,0% slučajeva; seljaci — poljoprivrednici" — 36,5 : 24,9% slučajeva.

U nepovoljnom društvenom položaju ovih dvaju socijalnih slojeva (zanimanja), kako ga neposredno doživljavaju sami ispitanici svjedoče na svoj način i njihove izjave, odnosno želje u pogledu profesionalne budućnosti vlastite djece.

Zamoljeni da navedu ona zanimanja za koja bi najviše željeli da se njima bave njihova djeca, ispitanici su u svega nekoliko slučajeva naveli modalitet "radnik", dok se modalitet "poljoprivrednik — zemljoradnik" javlja nešto učestalije, ali sa neočekivano niskom postotnom zastupljenosti (8,4 — 6,6 — 10,8% slučajeva). Na popisu preferiranih zanimanja za kćeri, ni jedan od ovih dvaju modaliteta ne pojavljuju se ni u jednom jedinom slučaju.

Tablica 5

Koje biste zanimanje željeli svojoj djeci

— U %

Željena zanimanja	Prvo istraživanje	Drugo istraživanje	Treće istraživanje
Za sinove:			
Zanimanje sa VSS	26,0	36,7	30,6
Zanat	43,6	28,8	25,5
Tehničar	5,2	6,6	6,3
Poljoprivrednik	8,4	6,6	10,8
Službenik	3,2	5,3	9,5
Ostalo	13,6	15,9	17,2
Ukupno	100,0	99,9	99,9
Za kćeri:			
Zanimanje sa VSS	15,1	29,9	31,2
Službenik, da završi školu	8,7	18,3	20,6
Zanat	34,2	13,7	18,4
Medicinska sestra	7,3	8,1	7,8
Učiteljica	7,8	9,1	2,1
Domaćica	15,1	6,6	4,2
Ostalo	11,9	14,2	15,6
Ukupno	100,0	99,9	99,9

Prema navedenim podacima za obje liste, vidi se da među željenim zanimanjima dva prva mjesta pripadaju "zanatu", odnosno profesijama koje zahtijevaju visokoškolsko obrazovanje. Viša postotna zastupljenost ovih dviju kategorija (posebno "zanata") na strani sinova, kompenzirana je na strani kćeri višim postotkom slučajeva u kategoriji "službenik" kao i zastupljenošću nekih "ženskih" zanimanja. Međutim, kod jednih i kod drugih, uočljiva je tendencija značajnog pada frekvencije slučajeva u kategoriji "zanati", uz istovremeni porast u kategoriji "zanimanja s visokom stručnom spremom". Na kraju promatranog razdoblja spomenuta tendencija dovela je do izjednačavanja procentualne zastupljenosti sinova i kćeri odgovora "zanimanja sa VSS".

Ova naglašena težnja mnogih poljoprivrednika da svojoj djeci osiguravaju društveno cijenjena zanimanja i "gradske udobnosti života", teško bi se dali zamisliti, bez postojanja manje ili više jasnih predodžbi o mogućnostima profesionalne i socijalne pokretljivosti, u društvu naglih preobrazbi i neprestane promjene.

akceptiranje promjena

U okviru provedenih istraživanja, mnogi nalazi upućuju na zaključak da je doživljaj promjene snažno prisutan u svijesti današnje generacije poljoprivrednika. Pokazuje se da način na koji pojedinci zapažaju i akceptiraju nastale promjene u neposrednoj društvenoj okolini, odnosno na planu globalnih društvenih kretanja, može vršiti značajan povratni utjecaj prema izmjeni ustaljenih navika i obrazaca ponašanja, načina mišljenja i vrijednosnog prosuđivanja.

Imajući u vidu različite okvire referencije, iz kojih je moguće prosuđivati percipirane promjene, jedno od polaznih pitanja uključivalo je širi, međugeneracijski aspekt tih promjena:

"Ako usporedimo vaš sadašnji život sa životom što su ga vodili vaši roditelji, koje promjene primjećujete?"

Odgovori dobiveni na početku i na kraju promatranog razdoblja (1968—1987) uvjerljivo govore o tome da je doživljaj promjene i općeg napretka društva, kao psihološki supstrat i izraz jedne temeljne socijalne činjenice, prevladajuće prisutan u životnom iskustvu (kolektivnom i individualnom) današnjih generacija poljoprivrednika.

Među desetoricom ispitanika, njih devet — u prvom istraživanju, odnosno njih osam — u trećem istraživanju — u svojim odgovorima navode promjene "nabolje", u usporedbi sa životom što su ga vodili njihovi roditelji (88,0 : 80,5%) U pojedinačnim odgovorima, zapažene promjene iskazane su na različitim razinama percepcije uz različite naglaske u pogledu pravca, opsega i intenziteta doživljenih promjena, tako da ih je moguće svrstati u tri kategorije slučajeva:

1) Odgovori tipa: **Bolje je danas** (općenito i bez specifikacija: "Bolje je danas ..." "Mnogo bolje ..." "Bolje živim nego je živio otac ..." "Mnogo je lakše živjeti, velike su promjene ..." "Promjene su velike, to se ne da opisati ..." "Nema smisla o tome govoriti, razlike su ogromne ..." "Sto na sto je danas bolje .." "Danas je malo bolje", i sl.) 40,0 : 30,3%

2) Odgovori u kojima se promjena doživljuje u prvom redu kao napredak na planu **tehničkih i socioekonomskih uvjeta rada i života**: "Promjene su velike, s manje zemlje više proizvodimo ..." "Bolje je sada. Teško je bilo živjeti na gospodskoj zemlji ..." "Razlika je od neba do zemlje; manje radimo, a imamo više

prihode ...” "Velik napredak u tehnici ...” "Mehanizacija olakšava rad ...” "Bolja obrada zemlje, više stoke, veći prihodi ...” "Bolje mogućnosti zapošljavanja”, i sl. 40,9 : 19,9%

3) Odgovori u kojima se promjena percipira prije svega na planu poboljšanoga osobnog obiteljskog i općeg standarda (prehrane, odijevanja, stanovanja, školovanja, kulturnih uvjeta i sl.)... 7,1 : 31,3%

Usporede li se naznačene distribucije odgovora jednoga i drugog ispitivanja (1968—1987), pažnju će svakako privući zanimljivi pomaci unutar svake od triju spomenutih kategorija, koji pokazuju da je u razmaku od dvadesetak godina došlo do stanovitih pomicanja u samoj "optici" opažanja promjene. Percipirani sadržaji promjene sada se najčešće nalaze u području životnog standarda, tj. u sferi potrošnje, a mnogo rjeđe u sferi proizvodnje, tj. u društvenim i tehničko-proizvodnim uvjetima rada na zemlji.

Doživljaj ostvarenog napretka u usporedbi sa životom roditelja, ne mora, daka-ko značiti i zadovoljstvo poljoprivrednika s aktualnim stanjem i prilikama u vlastitom gospodarstvu i obitelji, a koje su (prilike) neposredno determinirane promjenama u toku, tj. onima skorašnjeg datuma. Opažaj recentne promjene, za razliku od one koja se ostvaruje tokom životnog vijeka generacija, odvija se na razini neposredno date stvarnosti i osobnog iskustva, pa je utoliko kritičniji, i u isto vrijeme, manje optimistički obojen. U prilog tome govore i donji podaci, dobiveni na slijedeće pitanje: "Koje su se najvažnije promjene dogodile u vašem gospodarstvu— domaćinstvu u toku posljednje tri godine?".

Tablica 6

Promjene u gospodarstvu i domaćinstvu u zadnje tri godine

Kategorije odgovora	Prvo istraživanje	Treće istraživanje
Ulaganje u standard (izgradnja-kupnja-popravak kuće, oprema domaćinstva, i sl.)	34,3	11,8
Ulaganja u gospodarstvo	8,4	18,4
Promjene "nabolje" (bez specifikacije)	1,3	2,8
Događaji u obitelji (udaja, ženidba, završetak školovanja, odseljenje djece, i sl.)	3,0	12,8
Pogoršana situacija (bez specifikacije, odn. uz obrazloženja: starost, bolest, smrt člana obitelji, nedostatak sredstava i radne snage: i sl.)	12,1	22,3
Nema promjena	32,2	19,9
Ostalo i b.o.	8,7	11,9
Ukupno	100,0	99,9

Iz priloženih podataka vidi se da dvije posljednje kategorije odgovora ("nema promjene" + "pogoršana situacija") obuhvaćaju zajedno 44,3% (1968), odnosno 42,2% slučajeva (1987), što samo na prvi pogled može izgledati kao da je u neskladu s niskom postotnom zastupljenošću analognih kategorija u prethodnom pitanju (usporedbe sa životom roditelja). Kako je već spomenuto, riječ je o različitim odnošajnim okvirima (vremenska perspektiva ili temporalna dimenzija) unutar kojih se percipira sama promjena. njeni učinci i rezultati.

Na kraju, evo i nekoliko zanimljivih podataka u vezi s očekivanim promjenama u neposrednoj budućnosti. Na pitanje: "Koje najvažnije promjene očekujete da će se ostvariti u toku iduće tri godine?" — dobivene su niže prikazane raspodjele odgovora, koje, u cjelini promatrano, izražavaju dosta nisku razinu aspiracija, s obzirom na očekivane promjene, a u smislu poboljšanja prilika u vlastitom gospodarstvu (domaćinstvu).

Tablica 7

Očekivane promjene u iduće tri godine

Kategorije odgovora	Prvo istraživanje	Treće istraživanje
Ulaganja u standard	30,2	9,9
Ulaganja u gospodarstvo	9,1	3,8
Događaji u obitelji	4,0	10,4
Odgovori tipa: ne zna, nada se boljem, i sl.	14,8	12,3
Ne očekuje (nikakve) promjene	31,5	39,3
Ostalo i b.o.	10,4	24,2
Ukupno	100,0	99,0

Pored relativno visoke postotne zastupljenosti slučajeva u kategoriji odgovora "ne očekuje (nikakve) promjene", pažnju privlači i okolnost da su planovi i očekivanja u vezi sa željenim promjenama veoma rijetko okrenuti prema gospodarstvu i proizvodnim ulaganjima. Zanimljivo je, međutim, da je u isto vrijeme zabilježen i izrazito negativan pomak u pogledu učestalosti slučajeva "ulaganja u standard" (izgradnja — kupnja — popravak kuće, ekipiranje domaćinstva, nabavka televizora, automobila, i sl.), jednako kao i kod prethodnog pitanja.

Da očekivane promjene mogu stajati u neposrednoj vezi s onim već ostvarenim (u protekle tri godine), potvrđuju i analize provedene na podacima iz prvog ispitivanja. U skupini ispitanika čije su izjave o izvršenim promjenama negativne i više pesimističke ("bez promjene" i "pogoršana situacija") značajno je veći broj pojedinaca koji ni u skorjoj budućnosti ne vide nikakvu bolju perspektivu ("ne očekuje promjene"), nego što je to slučaj sa skupinom ispitanika čiji su odgovori pozitivni, i vice versa. Ova povezanost, međutim, postaje mnogo jasnija uvedemo li u analizu obilježja "zanimanja" kao interpretirajuću varijablu. Tek tada izlazi na vidjelo da utvrđena veza ostaje vrijediti samo za podskupinu domaćina — poljoprivrednika s visokim nivoom statističke značajnosti, dok je za domaćina — radnika ta veza bez značaja.²⁾

Nalaz je svakako zanimljiv, jer, pored ostalog, navodi na zaključak, da očekivanja od budućnosti, tj. nivo aspiracija — kada su u pitanju domaćini — (starješine) sa stalnim zaposlenjem izvan vlastitog gospodarstva — determinirani i nekim specifičnim motivima i okolnostima (koji ne moraju stajati u neposrednoj vezi s izvršenim promjenama u gospodarstvu tokom protekle tri godine). Već i samo postojanje jednoga sigurnijeg izvora prihoda za domaćinstvo, kao i drugih pogodnosti što pruža stalno radno mjesto u nekom od društvenih područja proizvodnje, vjerojatno imaju značajnog udjela u stvaranju (više optimističkih) očekivanja i predodžbi o neposrednoj budućnosti.

Na završetku ovoga letimičnog pregleda nekoliko izdvojeno uzetih rezultata provedenih istraživanja, ostaje da se napomene kako bi prikazana slika bila u

2) Vidjeti opširnije o tome u radu: M. Martić: Akceptiranje promjena i prisustvo tradicije u svijesti i ponašanju poljoprivrednika, *Sociologija sela*, 33/1972, str. 7.

mnogome potpunija i uvjerljivija da je raspoloživi prostor omogućio da se ti rezultati osvijetle i pokušaju interpretirati na osnovi detaljnijih nalaza, dobivenih uz pomoć dosad objavljenih statističkih analiza izvornog materijala. Ovako, ta je slika morala ostati, manje ili više, na razini početne statističke deskripcije (sumarno iskazanih distribucija odgovora), bez potrebnog uvida u mnoga karakteristična odstupanja od opisanih "prosječnih" rezultata, kada se ovi raščlane prema nekim izrazito diskriminacijskim obilježjima ispitivane populacije (naselja zanimanje starješina, tip gospodarstva, i dr.) Pa ipak, osnovne su tendencije dosta uočljive i sugestivne.

Mirko Martić

Perceptions of the Social Position and "Occupation" of Farmer

Summary

In this article the author shows some results of a research project that he systematically carried out among farmers in four representatively selected villages in Croatia in a period of about twenty years. The research was turned towards the attitudes and opinions of peasant — farmers and the personal traits that characterize the transition from the traditional peasant type towards the modern farmer type.

Concerning the peasants' attitudes to their land, there is an increase of answers indicating the presence of traditional values (emotional links with the land), and a decrease of answers that point to a rational, economic attitude to the land.

The respondents evaluate the social position of workers and peasants unfavourably and consider them the social groups with the most unfavourable position in the Yugoslav society. This reflects negative tendencies in the group of ordinary workers in comparison with farmers. The social status of farmers is seen as closely connected with the professional future of their descendants, so the results of research show that an unexpectedly low number of respondents desire farming and worker occupations for their sons and daughters.

Finally, the author emphasizes that the experience of change is strong in the consciousness of the present generation of farmers. The respondents whose statements on accomplished changes are negative and pessimistic do not see a better perspective in the near future either.

Восприятие общественного положения и «занятия» сельскохозяйственного рабочего

Резюме

В настоящем труде автором изложены некоторые из результатов исследований, проводимых систематически среди сельскохозяйственных рабочих на четырех репрезентантах отобранных сельских поселений в Хорватии в течение двадцати свыше лет. Исследования сосредоточены на изучение взглядов и убеждений крестьянина-

-сельскохозяйственного рабочего и основных свойств его личности, отмечающих переход от типа традиционного крестьянина к типу современного сельскохозяйственного рабочего. Исследованное отношение крестьян к земле и хозяйству, показало все еще присущие традиционные ценности (эмоциональную привязанность к земле и хозяйству) находящаяся на первом месте, а только затем следует рациональное, экономическое отношение к земле и хозяйству.

Респонденты отрицательно оценили общественное положение рабочих и крестьян и классифицируют их как общественные группы с самым неблагоприятным положением в обществе. В этом содержится отрицательная тенденция, отмеченная в группе рабочих по отношению к сельскохозяйственных рабочих в тесной связи с профессиональным будущим их потомков, причем результаты исследования показали малую популярность рабочих и сельскохозяйственных профессий которые бы респонденты предпочли для своих детей.

Автор заключает, что изменения в сельской местности, оставили сильный след в совести нынешнего поколения сельскохозяйственных рабочих, некоторые из опрошенных лиц, ответы которых весьма отрицательны и пессимистические, ни в скором будущем не видят больших перспектив.